ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENSIYASINI BAHOLASH MEZONLARI VA DIAGNOSTIKASI

Artikov Farxod Sayfiddinovich

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron ta’lim muhitida akademik litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash kompetensiyasini baholash mezonlari va uni diagnostika qilish masalalari yoritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi raqamli ta’lim sharoitida o‘quvchining mustaqil faoliyati ko‘pincha faqat yakuniy test natijasi orqali o‘lchanayotgani, jarayonning o‘zi esa e’tibordan chetda qolayotgani bilan izohlanadi. Maqolaning maqsadi mustaqil ishlash kompetensiyasini baholashning oltita mezonini — maqsad qo‘yish va rejalashtirish, axborot bilan mustaqil ishlash va manbani tanlash, topshiriqni bajarish sifati va mustaqillik darajasi, vaqtni boshqarish, o‘z-o‘zini nazorat va refleksiya hamda akademik halollikni — asoslash, ularning ko‘rsatkichlari va uch darajasini belgilash, shu asosda rubrika tuzish qoidalarini ochib berishdan iborat.

Kalit so‘zlar: mustaqil ishlash kompetensiyasi, elektron ta’lim muhiti, akademik litsey, baholash mezonlari, rubrika, formativ baholash, o‘z-o‘zini baholash, tengdosh bahosi, pedagogik diagnostika, o‘quv analitikasi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchining mustaqil ishlash qobiliyati uning o‘quv muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Elektron ta’lim muhiti o‘quvchiga o‘quv materialini qulay vaqtda o‘zlashtirish, topshiriqni mustaqil bajarish, manbalarni tanlash va o‘z faoliyatini rejalashtirish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim oluvchilarning bilim olish, mustaqil ta’lim olish va o‘z qobiliyatlarini erkin rivojlantirish huquqlari mustahkamlangan [1]. Bu esa mustaqil ishlash kompetensiyasini shakllantirishni ta’lim muassasasining tizimli vazifasiga aylantiradi. Biroq har qanday kompetensiya faqat shakllantirilib qolmasdan, obyektiv o‘lchanishi, kuzatilishi va baholanishi lozim. Aynan baholash mezonlarining aniq belgilanmagani mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlarning samarasini pasaytiruvchi jiddiy metodik muammo hisoblanadi.

Akademik litsey o‘rta maxsus ta’lim muassasasi bo‘lib, unda 15-18 yoshdagi 10-11-sinf o‘quvchilari tahsil oladi. Ushbu yosh bosqichi o‘quvchining kasbiy yo‘nalishini

tanlashi, ilmiy qiziqishlarining shakllanishi va oliy ta’limga tayyorgarlik ko‘rishi bilan xarakterlanadi. Akademik litsey o‘quv rejasida mustaqil ta’lim soatlari alohida ajratilgan bo‘lib, ular o‘quvchining darsdan tashqari izlanishi, referat, loyiha, taqdimot va amaliy topshiriqlar ustida ishlashini nazarda tutadi. Bugungi kunda bu ishlarning katta qismi Moodle, Google Classroom kabi ta’lim boshqaruv tizimlari hamda elektron o‘quv-uslubiy majmualar (EO‘UM) orqali tashkil etilmoqda. Elektron muhit o‘quvchi faoliyati haqida boy ma’lumot to‘playdi, ammo bu ma’lumotlar pedagogik jihatdan talqin qilinmasa, oddiy raqamli statistikaligicha qolib ketadi va baholash sifatiga ta’sir ko‘rsatmaydi.

Amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ish ko‘pincha faqat yakuniy mahsulot — topshirilgan referat yoki test natijasi bo‘yicha baholanadi. Bunday yondashuvda o‘quvchining ishni qanday rejalashtirgani, qaysi manbalardan foydalangani, qiyinchilikka duch kelganda qanday yo‘l tutgani va o‘z natijasini qay darajada tahlil qila olgani e’tibordan chetda qoladi. Natijada bir xil ball olgan ikki o‘quvchining mustaqillik darajasi tubdan farq qilishi mumkin: biri materialni mustaqil izlab, qiyoslab va tahlil qilib ishlagan bo‘lsa, ikkinchisi tayyor matnni ko‘chirgan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli mustaqil ishlash kompetensiyasini baholash uchun alohida mezonlar tizimi va unga mos diagnostika vositalari majmuasi zarur.

Kompetensiyani baholashning an’anaviy bilim tekshiruvidan farqi. An’anaviy nazorat o‘quvchi nimani bilishini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy vositasi test, savol-javob va yozma ish hisoblanadi. Kompetensiyani baholash esa o‘quvchi bilimini real yoki unga yaqin vaziyatda qanday qo‘llay olishini, ya’ni faoliyat usulini o‘lchaydi. Bunda natija bilan birga jarayon ham baholash obyektiga aylanadi. P. Black va D. Wiliam sinfdagi baholashning asosiy vazifasi bahoni qayd etish emas, balki o‘qitish va o‘rganishni boshqarish ekanini asoslab beradilar [3]. J. Hattie o‘quv natijalariga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillar orasida o‘quvchiga beriladigan aniq, mazmunli va o‘z vaqtida beriladigan qayta aloqani alohida ajratadi [4]. Demak, mustaqil ishlash kompetensiyasini baholash o‘quvchi faoliyatini kuzatish, uning bosqichlarini qayd etish va har bir bosqichda yo‘naltiruvchi qayta aloqa berishni taqozo qiladi.

Rubrika tuzish qoidalari va uning afzalliklari. Rubrika — mezonlar, ko‘rsatkichlar va darajalar tavsifini yagona jadvalga birlashtiruvchi baholash vositasi. S. Brookhart rubrika samarali bo‘lishi uchun uning mezonlari o‘quv maqsadidan kelib chiqishi, darajalar tavsifi esa baho o‘rniga faoliyat sifatini bayon etishi kerakligini ta’kidlaydi [5]. Rubrika tuzishda quyidagi qoidalarga amal qilinadi: mezonlar soni to‘rttadan yettitagacha bo‘lishi va ortiqcha maydalashtirilmasligi; har bir mezon faqat bitta jihatni

o‘lchashi; tavsiflar “yaxshi”, “qoniqarli” kabi umumiy sifatlar bilan emas, balki aniq harakat bilan ifodalanishi; darajalar yagona mantiq bo‘yicha izchil o‘sib borishi; rubrika topshiriq bilan bir vaqtda, ish boshlanishidan oldin o‘quvchiga taqdim etilishi.

O‘z-o‘zini baholash va tengdosh bahosi mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantirishning ham vositasi, ham ko‘rsatkichi hisoblanadi. O‘z-o‘zini baholash o‘quvchiga ish topshirilishidan oldin rubrika bo‘yicha o‘z mahsulotini tekshirish va yetishmayotgan jihatlarni tuzatish imkonini beradi. Tengdosh bahosi esa boshqa o‘quvchining ishini mezonlar asosida tahlil qilish orqali mezonlarni chuqurroq anglashga olib keladi. Elektron muhitda bu jarayon Moodle tizimining taqriz almashishga mo‘ljallangan moduli, umumiy hujjatga izoh qoldirish yoki forumdagi muhokama orqali tashkil etiladi. Tajriba ko‘rsatishicha, tengdosh bahosi anonim tarzda va faqat oldindan e’lon qilingan mezonlar bo‘yicha o‘tkazilgandagina ishonchli bo‘ladi; o‘qituvchi bunday baholarni nazorat qilib, keskin farqlarni birgalikda muhokamaga chiqaradi.

Diagnostika vositalari tizimi. Baholash mezonlarining har biri o‘ziga mos vositani talab qiladi. So‘rovnoma va test o‘quvchining mustaqil ishlash haqidagi tasavvurlari, o‘quv motivatsiyasi va boshlang‘ich ko‘nikmalarini aniqlashda qo‘llaniladi. Kuzatuv kartasi o‘qituvchiga o‘quvchining maslahat so‘rashi, topshiriqqa munosabati va qiyinchilikni yengish usullarini tizimli qayd etish imkonini beradi. Elektron portfolio o‘quvchining bir necha oy davomidagi ishlarini bir joyda to‘playdi va rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi. Mustaqil ish mahsuloti rubrika bo‘yicha baholanadi. Refleksiv esse esa o‘quvchining o‘z faoliyatini qanchalik anglaganini, xatolarini qanday izohlaganini va keyingi maqsadlarini qay darajada aniq belgilaganini ochib beradi. Ushbu vositalar birgalikda qo‘llanilgandagina kompetensiya haqida yaxlit tasavvur hosil bo‘ladi.

Natijalar va muhokama. Taklif etilayotgan mezonlar tizimi va diagnostika vositalarining tahlili bir necha xulosani ilgari surish imkonini beradi. Birinchidan, mustaqil ishlash kompetensiyasini baholash faqat yakuniy mahsulotga emas, balki maqsad qo‘yishdan refleksiyagacha bo‘lgan butun siklga tayanishi kerak; shundagina baho o‘quvchining real mustaqillik darajasini aks ettiradi. Ikkinchidan, mezonlar va rubrikaning ish boshlanishidan oldin e’lon qilinishi baholash sifatini oshiribgina qolmay, o‘quvchining o‘z faoliyatini rejalashtirishiga bevosita yordam beradi. Uchinchidan, elektron muhit baholash uchun zarur dalillarni to‘plashni sezilarli osonlashtiradi, ammo bu dalillarni pedagogik jihatdan talqin qilish va ularga ma’no berish o‘qituvchining vazifasi bo‘lib qoladi.

To‘rtinchidan, diagnostika natijalari pedagogik qaror qabul qilish bilan bog‘lanmasa, o‘z ma’nosini yo‘qotadi. Ma’lumotlar tahlilidan so‘ng o‘qituvchi topshiriq murakkabligini o‘zgartiradi, ko‘rsatma darajasini kamaytiradi yoki oshiradi, qo‘shimcha maslahat soatlarini rejalashtiradi, o‘quvchini tengdoshi bilan juftlikda ishlashga yo‘naltiradi. R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov va A. Pardaevlar ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchining faol va mustaqil faoliyatiga tayanishi lozimligini ko‘rsatadilar [10]. Baholash natijalari ana shu faollikni maqsadli boshqarish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Baholash amaliyotida bir qator tipik xatolar ham uchraydi. Birinchisi — faqat yakuniy testga tayanish, bunda jarayon va mustaqillik darajasi umuman o‘lchanmaydi. Ikkinchisi — mezonlarni oldindan e’lon qilmaslik, buning natijasida o‘quvchi talablarni faqat baho qo‘yilgandan keyin bilib oladi. Uchinchisi — baholashni faollik statistikasiga almashtirib qo‘yish, ya’ni tizimga kirishlar sonini kompetensiya ko‘rsatkichi deb hisoblash. To‘rtinchisi — refleksiv topshiriqlarni rasmiy bajartirish, bunda esse mazmuni tahlil qilinmaydi va qayta aloqaga aylanmaydi. Beshinchisi — akademik halollik masalasini faqat jazo choralari bilan bog‘lash hamda o‘quvchiga havola berish va iqtibos keltirish madaniyatini o‘rgatmaslik. Ushbu xatolarning oldini olish baholash tizimini oldindan, topshiriq bilan birga loyihalash orqali ta’minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron ta’lim muhitida akademik litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash kompetensiyasini baholash o‘ziga xos mezonlar tizimini, aniq ko‘rsatkichlarni va uch darajali tavsiflarni talab etadigan murakkab pedagogik vazifadir. Maqolada asoslangan oltita mezon — maqsad qo‘yish va rejalashtirish, axborot bilan mustaqil ishlash va manbani tanlash, topshiriqni bajarish sifati va mustaqillik darajasi, vaqtni boshqarish va muddatga rioya, o‘z-o‘zini nazorat va refleksiya hamda akademik halollik — kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini qamrab oladi va rubrika shaklida bevosita amaliyotga tatbiq etilishi mumkin. Rubrikadan foydalanish baholashning shaffofligini ta’minlaydi, subyektivlikni kamaytiradi va o‘quvchiga aniq yo‘nalish beradi [5], [9].

Adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. — Toshkent: Adolat, 2020.
2. Zimmerman B. J., Schunk D. H. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. — 2nd ed. — Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.

3. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. — London: King‘s College London School of Education, 1998.
4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London; New York: Routledge, 2009.
5. Brookhart S. M. How to Create and Use Rubrics for Formative Assessment and Grading. — Alexandria: ASCD, 2013.
6. Andrade H. L., Cizek G. J. (eds.) Handbook of Formative Assessment. — New York: Routledge, 2010.
7. Anderson L. W., Krathwohl D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 2001.
8. Bates A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2019.
9. Azizxodjayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2006.
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.